

ՀԱՅ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿՑԱՅԻՆ ԳՈՐԾՆԹԱՑԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ

Չևրգ Դանիելյան

ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հայ-թուրքական բանակցային ներկայիս գործընթացը 4-րդ փորձն է. առաջին երկուսը՝ «Երկրորդ ճանապարհի դիվանագիտությունը» (TARC), ինչպես նաև «Ֆուտբոլային դիվանագիտությունը» նախածեռնել էր ԱՄՆ-ն, վերջինը փոխկապակցվում է ինչպես ԱՄՆ-ի, այնպես էլ ՌԴ-ի նախածեռնությանը, թեպետ կարծում ենք, որ յուրաքանչյուր գերտերություն իր նախածեռնողականության հիմքում ունի տարբեր շահեր և գործընթացը շարունակելու ոչ միատեսակ հավակնություններ: Այսպես, Ռուսաստանի Դաշնությունը այս գործընթացին մասնակցում է ոչ այնքան այն ավարտին հասցնելու, որքան տարածաշրջանային զարգացումներին իր մասնակցությունն ապահովելու նկատառումով, ինչին կանդորադառնանք ստորև: Այս գործընթացն էապես տարբերվում է նախորդ երեքից մի շարք ասպեկտներով:

Նախ, բանակցող երկու կողմերն էլ պաշտոնապես հայտարարում են, որ վերջապես հարաբերությունների կարգավորմանն անդրադառնում են առանց նախապայմանների, սակայն նախապես տարբեր ձևաչափերով անթաքույց պաշտոնական հայտարարություններով կամ արդեն իսկ երրորդ կողմի հետ կնքված միջազգային իրավական փաստաթղթերով հստակ ուրվագծել են նախապայմաններ: Նկատենք, որ առանց նախապայմանների դիվանագիտական հարաբերությունների կարգավորման գաղափարն առաջին անգամ շրջանառության մեջ է դրել առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, սակայն վերջինս մի առանցքային հավելում է արել՝ «*առանց քաղաքական զիջումների*»¹:

Վերլուծությունը, թերևս, հանգեցնում է այն համոզման, որ նախապայմանները ոչ թե իսպառ հանվել են հարաբերությունների կարգավորման շրջանակից, այլ ճիշտ հակառակը՝ դարձել այն աստիճանի մշակված ու փոխհամաձայնեցված, որ անգամ դրանք բանակցային գործընթաց ներառելու կարիք չի զգացվել: Ընդ որում, երեք նախապայմաններին ավելացել է չորրորդը, այսպես կոչված՝ «Մեդրիի միջանցքը»:

Անդրադառնանք ավելացված նախապայմանին՝ «Մեդրիի միջանցքին»: այս եզրույթի առնչությամբ տարբեր ձևակերպումներ են շրջանառվում, սակայն էականը ոչ թե անվանումն է, այլ իրավական կարգը, որի բաղադրիչները հրապարակային քննարկումներից հանված են և դարձել են գաղտնիության ռեժիմի նյութ՝ նմանաբնույթ մի շարք այլ հարցադրումների հետ, որոնց կանդորադառնանք ստորև: Այն հայրենական պաշտոնյաների հայտարարություններում մշտապես ներկայացվում է որպես միանշանակ փոխշահավետ գործարք, ոչ թե զիջում², բացի այդ՝ ընդգծվում է նաև ավտոմոբիլային ճանապարհի վերականգնման անհրաժեշտությունը: Ընդ որում, այդ կոմունիկացիաների նկատմամբ մաքսային հսկողություն սահմանելու

¹ Տե՛ս <https://fip.am/16093>.

² Տե՛ս <https://www.azatutyun.am/a/31695010.html>.

հարցում հրապարակավ հնչեցվել են խիստ իրարարմերժ հավաստիացումներ¹:

Քննարկելով հիշյալ նախապայմանի փոխշահավետության հարցը՝ անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ այն կարող էր ընդամենը կոմունիկացիոն տեսանկյունից համարվել փոխշահավետ, եթե նույն իրավական ռեժիմով Հայաստանին տրամադրվեր միջանցք դեպի որևէ ծովային նավահանգիստ, ինչը Թուրքիան վաղուց պարտավոր էր անել առանց որևէ քննարկման առարկա բանակցային գործընթացի, քանզի միացել է «Դեպի ծով ելք չունեցող տարանցիկ պետությունների առևտրի մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիային², որի դրույթները տևական ժամանակ բացահայտորեն խախտում է: Ի դեպ, այս հարցին անմիջականորեն վերաբերում է Կառավարության 2016 թ. փետրվարի 4-ի «Դեպի ծով ելք չունեցող երկրների վերաբերյալ Վիեննայի 2014-24 թվականների գործողությունների ծրագրով նախատեսված միջոցառումների իրականացման Հայաստանի Հանրապետության ազգային ծրագրին և ազգային ծրագրից ու դրա նպատակներից բխող այլ միջոցառումների իրականացման ժամանակացույցին հավանություն տալու մասին» թիվ 4 որոշումը, որի կապակցությամբ աշխատանքները անհարկի առկախվել են:

Որպեսզի ճշգրիտ գնահատենք, թե իրականում ինչ արժեք ունի Մեդրիի միջանցքը թուրքական կողմի համար, մեջբերենք 1993 թ. հայկական զինուժի կողմից Ադդամի գրավման առնչությամբ նախկին վարչապետ Էջնիթի հայտարարությունը՝ կապված օդային գործողությունների միջոցով Ադրբեջանի և Նախիջևանի միջև միջանցք բացելու հետ. «Թուրքիան ի վիճակի է նման միջանցք բացել առանց զոհերի՝ օդային գործողությունների միջոցով: Միայն այս ձևով կարելի է հավասարակշռել կորուստները ԼՂ-ում: Միայն այս ճանապարհով կարելի է համոզել Հայաստանին արդարացի համաձայնության գալ Ադրբեջանի հետ»³:

Հավելենք, որ դեռևս որևէ անդրադարձ չի արվել նաև Հայաստանը ՌԴ-ին կապող հյուսիսարևելյան հաղորդակցության ուղիների ապաշրջափակման խնդրին:

Անդրադառնալով «Մեդրիի միջանցքի» և շուրջ 30 տարի դիվանագիտական հարաբերությունների ակունքներում դրված մյուս երեք նախապայմաններին՝ հարկ ենք համարում նկատել, որ դրանք հնարավորինս միանշանակ ամրագրվեցին 2021 թ. հունիսի 15-ին Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև կնքված, այսպես կոչված՝ «Համագործակցության մասին» Շուշիի հռչակագրում⁴:

Այսպես, թեպետ «Կրակի դադարեցման մասին» 2020 թ. նոյեմբերի 10-ին հայտարարության 9-րդ կետով սահմանված է, որ տարածաշրջանում ապաշրջափակվում են տնտեսական և տրանսպորտային բոլոր ուղիները⁵, հռչակագիր կոչված փաստաթղթում ամրագրվել է դրա միայն մի հատվածը. «Կողմերը նշում են, որ Ադրբեջանն ու Թուրքիան կապող, Ադրբեջանի արևմտյան շրջանների և Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության միջև կապող միջանցքի բացումը (Ջանգեզուրի միջանցք) և որպես այդ միջանցքի շարունակություն՝ Նախիջևան-Կարս երկաթուղու կառուցումը կարևոր ներդրում կունենան երկու երկրների միջև տրանսպորտային և հաղորդակցման կապերի ակտիվացման գործում»:

Արցախի միջազգային իրավական վիճակի հարցն արձանագրվել է հետևյալ ձևակերպմամբ. «Կողմերը հպարտությամբ հայտարարում են, որ Ադրբեջանը, հաղ-

¹ Տե՛ս, օրինակ՝ <https://armeniasputnik.am/20211111/giny-linelu-er-mijancqi-tramabanutjuny-pashinjany-sjunicum-adrbejani-maqsaketi-masin-35215913.html> և <https://www.azatutyun.am/a/31695010.html>.

² Տե՛ս <https://www.arlis.am/>.

³ Տե՛ս <https://hy.wikipedia.org/wiki/1993>.

⁴ Տե՛ս <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3440708.html>.

⁵ Տե՛ս <https://www.primeminister.am/hy/press-release/item/2020/11/10/Announcement/>.

թելով 44-օրյա Հայրենական պատերազմում, վերջ դրեց Հայաստանի 30 տարի տևած ազդեցիկ քաղաքականությանը, ազատագրեց իր հողերը օկուպացիայից, ապահովեց արդարության հաղթանակը և միջազգային իրավունքի վերականգնումը:

Ադրբեջանը բարձր է գնահատում Թուրքիայի Հանրապետության *բարոյական և քաղաքական աջակցությունը* 30-ամյա հայկական ազդեցիկ կասեցնելու, օկուպացված հողերի ազատագրման և *Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության վերականգնման գործում*» (ընդգծումները մերն են՝ Դ.Գ.):

Հաջորդը վերաբերում է Հայոց ցեղասպանության խնդրին, որի առնչությամբ ամրագրվել է հետևյալը. «Կողմերը, ընդգծելով, որ Թուրքիայի դեմ Հայաստանի անհիմն պահանջները, պատմությունը խեղաթյուրելու, պատմական փաստերը խեղաթյուրելով քաղաքականացնելու փորձերը վնասում են տարածաշրջանում խաղաղությանն ու կայունությանը, այս համատեքստում վճռականորեն աջակցում են Թուրքիայի ջանքերին, որը բացել է իր արխիվները 1915-ի դեպքերի հետ կապված, որի նպատակն էր Հայաստանում և այլ երկրներում արխիվներ բացելը և այս թեմայով պատմաբանների կողմից ուսումնասիրություններ կատարելը»:

Հիշյալ հարցադրումներով հանդերձ՝ խորհրդարանի իշխող քաղաքական ուժը, ծախողելով նշված հռչակագիրը դատապարտելու վերաբերյալ ընդդիմադիր խմբակցությունների նախաձեռնած արտահերթ նիստը, ըստ էության արձանագրեց այն պաշտոնական դիրքորոշումը, որ իրենք սկզբունքորեն պատրաստ չեն խորհրդարանի իրավասությամբ հակադարձելու Շուշիի հռչակագրին, ինչը ենթադրում է, որ չի բացառվում դրանց շուրջ նախնական համաձայնության առկայությունը: Հարցադրումը միանշանակ և պարզ է. մի կողմից արձանագրվում է, որ բանակցային գործընթացում չեն լինելու նախապայմաններ, մյուս կողմից՝ զուգահեռ այլ փաստաթղթերով ամրագրվում են վաղուց շրջանառվող և էապես հարստացված նախապայմաններ, որոնց հայկական կողմը չի փորձում հակադարձել: Ինչ խոսք, սա կարող է մեկնաբանվել նաև որպես զգուշավոր քաղաքական հեռատեսություն և դիվանագիտական հաշվարկ, սակայն չենք կարող անտեսել, որ խոսքը հենց այն կողմի նախապես արտահայտած կոշտ դիրքորոշումների մասին է, որը ներկա պահին վարում է բանակցային գործընթացը իբր առանց որևէ նախապայմանի սկզբունքով: Ավելին, խոսքը միայն երկու պետությունների՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև համագործակցության մասին միջազգային համաձայնագրի մասին է, սակայն վերջինս գրեթե ամբողջությամբ և ուղղակի վերաբերում է մեկ այլ պետության՝ Հայաստանի ենթադրյալ պարտավորություններին, ինչը միջազգային պայմանագրային իրավունքում աննախադեպ անհեթեթություն է՝ «նոնսենս», որը բացահայտորեն հակասում է Վիեննայի 1969 թ. «Միջազգային պայմանագրերի իրավունքի մասին» կոնվենցիայի 34-րդ հոդվածին¹: Ընդ որում, այդ փաստաթղթի 35-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ երրորդ պետությունների համար պարտավորություններ կարող են նախատեսվել, եթե վերջինս նախապես գրավոր տվել է իր համաձայնությունը:

Հավելենք, որ մինչ այդ՝ դեռևս 2021 թ. հունիսի 17-ին, Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը հրապարակել էր պաշտոնական մեկնաբանություն, որում Շուշիի հռչակագիրը դարձյալ որակվել էր «Միջազգային պայմանագրերի իրավունքի մասին» կոնվենցիային հակասող և ընդգծել, որ այդպիսի «պայմանագրերն առդիմն են և չեն կարող ունենալ որևէ միջազգային լեգիտիմություն»²:

Ցավոք, խիստ իրարարամերժ և հակասական դիրքորոշումների պակաս հայթուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցում չի զգացվում, ընդ որում դրանք միմյանցից առանձնանում են ոչ միայն ժամանակագրորեն, այլև այդպիսի

¹ Տե՛ս <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=24526>.

² Տե՛ս <https://hy.wikipedia.org/wiki>.

դիրքորոշումներ արտահայտող հանրային իշխանության մարմինների շրջանակով, ինչը կարող է վկայել ներքին նվազագույն համակարգվածության խոցելիության մասին:

Այսպես, հիշյալ դրույթները հնարավոր կլինեն որակել սոսկ մեկ կողմի՝ Թուրքիայի մոտեցումների արձանագրում, որոնց հակադարձել է Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը, սակայն ողջ խնդիրն էլ այն է, որ դրանք առնվազն համահունչ են եղել նաև հայ պաշտոնյաների հայտարարություններին: Մասնավորապես, Լեռնային Ղարաբաղի առնչությամբ Հանրապետության վարչապետը հայտարարել է. «Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը երբեք ոչ մի անգամ բանակցային գործընթացում չի դիտարկվել որպես զուտ և միայն *հայկական միավորում*»¹ (ընդգծումը մերն է՝ Ղ.Գ.): Այս հայտարարությանը կոշտ արձագանքել են ինչպես Արցախի Հանրապետության նախագահը, այնպես էլ Ազգային ժողովը, ինչին ի պատասխան Հանրապետության վարչապետը նշել է, որ ինքը պարզապես ներկայացրել է մինչև իր պաշտոնավարումը ձևավորված մոտեցումները, ըստ որոնց՝ իբր Հանրապետության նախագահ Սերժ Սարգսյանը բանակցություններին ներկայացել է ոչ թե Ադրբեյջանի կազմից դուրս Արցախի, այլ սոսկ Արցախի հայկականության օգտին, ինչը չի ընդունվել: Այս առնչությամբ Ս.Սարգսյանը ծավալուն հարցազրույց է տվել և ներկայացրել հակափաստարկներ: Միաժամանակ, անդրադառնալով այն հարցին, թե ինչու է դատողություններ անում Արցախի կարգավիճակի առնչությամբ, երբ ինքն է 2018 թ. հավաստիացրել, որ չունի այդպիսի մանդատ, վարչապետը պարզապես պատասխանել է, որ իրեն քննադատում են այն նույն մարդիկ, որոնք հակառակն էին պնդում, թե ինքը ունի այդպիսի մանդատ.

- Հանրապետության վարչապետը ձանապարհի բացումը հռչակել է իբրև Հայաստանի համար «100 տոկոսանոց» շահավետ նախաձեռնություն»²,

- Հայոց ցեղասպանությունը ձանաչելուց հրաժարվելու ուղղակի դրսևորումներ բարեբախտաբար չեն արձանագրվել, պարզապես տարբեր տրամաչափի պաշտոնյաների միջոցով տարածվում է այն սին թեզը, թե իբր հարյուր տարի անհիմն թշնամության քարոզ է իրականացվել, ինչը պետք է դադարեցվի³. Հայաստանի վարչապետի կողմից առաջ է քաշվել *կառավարելի թշնամանքի* գաղափարը⁴,

- Ինչ վերաբերում է Թուրքիայի սահմաններին, դարձյալ պաշտոնապես հայտարարվել է, որ Հայաստանը, ՄԱԿ-ի անդամ դառնալով, իբր արդեն իսկ ընդունել է տարածքային ամբողջականությունը և պետական սահմանները այն տեսքով, ինչպես ամրագրված է 1921 թ. հոկտեմբերի 13-ի Կարսի պայմանագրով: Այս հայտարարության ոչ իրավաչափությանը բազմիցս հրապարակայնորեն անդրադարձել են ինչպես ինքս, այնպես էլ միջազգային իրավունքի առաջատար մասնագետները:

Ի դեպ, այս նախապայմաններին տարբեր տեսանկյուններից անդրադարձել են նաև քաղաքական գործիչները, օտարերկրյա և հայրենական փորձագետները: Ուշագրավ է, օրինակ, արտաքին գործերի նախկին նախարար Վարդան Օսկանյանի դիտարկումը. Թուրքիան երբեք չի հրաժարվել և չի հրաժարվի Հայոց ցեղասպանությունը հեքթելու նախապայմանից, ուղղակի փորձել է վերանայել ձևակերպումները, որպեսզի այն ընկալելի դարձնի միջազգային հանրությանը: Ըստ այդմ էլ Թուրքիան կոշտ հռետորաբանությունը փոխարինել է պատմաբաններից բաղկացած հանձնախմբերի կողմից արխիվներն ուսումնասիրելու պատրաստակամութեամբ:

¹ Տե՛ս https://arka.am/am/news/politics/Pashinyani_ghmkaharuyc_haytararutyunn_Arcakhi_/.

² Տե՛ս <https://www.azatutyun.am/a/31695010.html>.

³ Տե՛ս <https://www.aravot.am/2022/01/08/1240246/>.

⁴ <https://fip.am/16093>.

յամբ¹: Սկզբունքորեն համամիտ լինելով հռետորաբանության երանգների վերանայման առնչությամբ հիշյալ դիտարկմանը՝ այնուամենայնիվ նպատակահարմար ենք գտնում մի առանցքային վերապահում անել: Պատմաբանների կողմից արխիվների ուսումնասիրությունը թուրքիան արդիական էր համարում այսպես կոչված՝ Հայ-թուրքական երկու արձանագրությունների համատեքստում, քանզի վստահ էր, որ իր արխիվներում որևէ մեկը չէր հանդիպի 1919-20 թթ. թուրքական դատարանների կայացրած այն մեղադրական դատավճիռներին, որոնցով 1915 թ. իրադարձություններն արդեն իսկ որակվել էին «էթնիկ շարժառիթներով զանգվածային բնաջնջումներ, այդ թվում՝ բռնի տեղահանումների միջոցով», սակայն երբ պարզվեց, որ Վատիկանի, ինչպես նաև Գերմանիայի կառավարության հրապարակած արխիվային նյութերում կան այդ դատավճիռների օրինակներից, թուրքիան արդեն Շուշիի հռչակագրում արխիվներից օգտվելը հրամցնում է ոչ թե որպես պատրաստականություն, այլ բաց թողնված հնարավորություն: Իբր թե Հայաստանը հրաժարվել է այդպիսի շռայլ առաջարկից, ուստի այն արդեն ժամանակավրեպ է: Այսինքն թուրքիան, օգտվելով ստեղծված իրավիճակից, վերադարձել է իր նախկին հռետորաբանությանը:

Ասվածի համատեքստում միաժամանակ առկա է պարադոքս. խնդիրն այն է, որ առաջին անգամ հայ-թուրքական բանակցությունները մեկնարկում են մի այնպիսի իրավիճակում, երբ երեք խոշոր գերտերությունները՝ Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ն և Ֆրանսիան, պաշտոնապես ձանաչել են Հայոց Ցեղասպանությունը, բայց հենց առաջին անգամ է, որ բանակցությունների համատեքստում այդ ձանաչումը դարձել է ամենախոցելի պայմաններից մեկը:

Այս հարցը անթաքույց արժարժում է նաև Ադրբեյջանի նախագահը՝ միջազգային պայմանագրային իրավունքի տարրական կանոնների ոտնահարումով. նա ևս պաշտոնապես հայտարարում է, որ թուրքիան Հայաստանի հետ բանակցային գործընթաց կսկսի միայն այն դեպքում, երբ վերանայվի Հայաստանի Սահմանադրությունը. խոսքը, բնականաբար, Հայոց ցեղասպանության ձանաչման մասին է:

Անչափ կարևոր է ընդգծել, որ հայ-թուրքական ներկայիս բանակցային գործընթացի հիմքում երբևէ չի դրվել իրավական ասպեկտը: Հատուկ հանձնարարության գծով ներկայացուցիչ նշանակելն անգամ չի համապատասխանում սահմանադրաիրավական և միջազգային իրավունքի պահանջներին. բնորոշ է այն, որ այդպես էլ չի ընդունվել Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալին՝ հատուկ ներկայացուցիչ նշանակելու մասին համապատասխան իրավական ակտ, ինչը հակասում է Սահմանադրության 6-րդ հոդվածին և Վիեննայի «Միջազգային պայմանագրերի իրավունքի մասին» կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածին: Ընդ որում, քննարկվող դեպքում հարկ էր հստակ արձանագրել նաև նշանակվող սուբյեկտի համաձայնությունը, քանզի գործադիր իշխանության ցանկացած պաշտոնյա իրավասու չէ հանձնարարություններ տալ իր նկատմամբ վերահսկողական լիազորություններ ունեցող օրենսդիր մարմնի պատասխանատու ներկայացուցչին: Այս տեսանկյունից խախտվել է նաև «Դիվանագիտական ծառայության մասին» օրենքի 16-րդ հոդվածը:

Հատկանշանական է նաև այն, որ պաշտոնական շրջանառության մեջ դրվեց որևէ իրավական հիմք չունեցող կենցաղային եզրույթ՝ «բանագնաց», մինչդեռ օրենսդրությունը համանման պաշտոնյայի համար սահմանել է հստակ կարգավիճակ՝ «հատուկ հանձնարարության գծով դեսպան» կամ «հատուկ առաքելություններ իրականացնողներ»: Սա սոսկ եզրույթի ընտրության հարց չէ, այլ կոնկրետ իրավական կարգավիճակ նախատեսող հասկացություն, ինչն անտեսելը խնդրահա-

¹ Տե՛ս <https://hetq.am/hy/article/139473>.

րույց ու խոցելի է դարձնում ողջ գործընթացի իրավաչափությունը: Տարակուսելի է, որ իշխանությունները վերջին շրջանում վերանայել են իրենց եզրույթաբանությունը, և հրապարակախոսական հարթությամբ շրջանառության մեջ է դրվել «հատուկ ներկայացուցիչ» եզրույթը, ինչը դարձյալ ամբողջությամբ չի համապատասխանում օրենսդրության պահանջներին:

Քանի որ բուն ընթացքն ամբողջությամբ որևէ կերպ չի դարձել հրապարակման նյութ, սույն հոդվածում արտացոլված են միայն արդեն իսկ տեղի ունեցած գործընթացները և դրանց վերաբերյալ պաշտոնական արձագանքները: Բանակցային գործընթացի հնարավորության մասին երկու երկրների ղեկավարները խոսեցին հատկապես 2021 թ. օգոստոսին՝ անդրադառնալով «դրական ազդակների» ի հայտ գալուն, սակայն բավարար չափով պաշտոնապես բացակայում էր որևէ որոշակիություն կապված այդ, այսպես կոչված, «դրական ազդակների» հետ: Ընդ որում, հնարավոր բանակցային գործընթացի մասին նախագահ Էրդողանը օգոստոսի 26-ին հայտարարեց թուրքիայում հավատարմագրված օտարերկրյա դիվանագետների հետ հանդիպման ժամանակ, իսկ արդեն սեպտեմբերի 19-ին հայտարարեց, որ հանդիպման վերաբերյալ Հայաստանի վարչապետի առաջարկն իրեն է փոխանցել Վրաստանի վարչապետը¹:

Փաստորեն, տևական ժամանակ չէր հրապարակվում նաև բանակցային գործընթաց նախաձեռնելու փաստը, իսկ որոշ մանրամասների տեղեկանում ենք առավելապես թուրքական պաշտոնյաների ելույթներից, ընդհուպ նախագահ Էրդողանի: Վերջինս իր պաշտոնական ելույթներում ընդգծում էր, որ կան բարենպաստ պայմաններ բանակցային գործընթացների համար, սակայն հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման և խաղաղության հաստատման համար միաժամանակ անհրաժեշտ է, որ կարգավորվեն հայ-ադրբեջանական հարաբերությունները, մասնավորապես ճշտվեն սահմանները, և դրանք փոխադարձաբար ճանաչվեն:

Այդպիսի հավաստիացումների համատեքստում Հայաստանի արտաքին գործերի նախարար Արարատ Միրզոյանը դեռևս 2021 թ. նոյեմբերի 3-ին պաշտոնապես հաստատում էր, «որ այս պահին որևէ բանակցային գործընթաց դեռ չի ընթանում»²: Վերջինս նաև նկատում էր. «Հայաստանի և թուրքիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայությունը, փակ սահմանները, ինչպես նաև 44-օրյա պատերազմում թուրքիայի բացահայտ ներգրավվածությունը, այս օրերին թուրքիայից այսպես կոչված «Ձանգեզուրյան միջանցքի» վերաբերյալ հնչող հայտարարությունները իրենց բացասական ազդեցությունն են ունենում տարածաշրջանում կայունության վրա»:

20 օր անց՝ նոյեմբերի 23-ին, բանակցային գործընթացի գոյության մասին հերքում տարածեց նաև ԱԳՆ մամլո քարտուղար Վահան Հունանյանը³: Հանրային իշխանության մարմինները նկատի ունեին նշանակվելիք ներկայացուցիչների միջև բանակցային գործընթացը, մինչդեռ բուն բանակցային գործընթացն սկսվում է հենց այն պահից, երբ ոչ թե կանխորոշվում են առավելապես սոսկ կազմակերպչական բնույթի հարցերը, ինչպես օրինակ՝ ներկայացուցիչների նշանակումը, այլ երբ նրանք հստակեցնում են բանակցային գործընթացի նախապայմանները, հարցերի հնարավոր շրջանակը և այլն:

Բացառելով բանակցային գործընթաց սկսելու փաստը՝ Հայաստանի իրավասու պաշտոնյաները միաժամանակ բազմիցս հավաստիացրել են՝ չնայած 44-օրյա պատերազմում թուրքիայի անթաքույց «աջակցության» պատրաստ են, իսկ առան-

¹ Տե՛ս <https://armenpress.am/arm/news/1068908/>.

² Տե՛ս <https://www.azatutyun.am/a/31544252.html>.

³ Տե՛ս <https://armenpress.am/arm/news/1068908/>.

ծին հարցերով շահագրգռված են, որ կարգավորվեն հայ-թուրքական հարաբերությունները: Ընդ որում, հատկանշական է այն, որ Թուրքիայի «ռազմական աջակցության», այդ թվում՝ օտարերկրյա ահաբեկիչների ներգրավման փաստն իր ելույթներում հատկապես ընդգծել է Արտաքին գործերի նախարարը, սակայն Հաազայի միջազգային դատարանում դիմում ներկայացվել է միայն Ադրբեջանի դեմ: Հավանաբար սա ևս կարող էր ընկալվել իբրև բանակցային գործընթացներ նախաձեռնելու դրական ազդակներից մեկը:

Միաժամանակ, միջազգային մամուլը ոչ միայն անդրադառնում էր բանակցային գործընթացի անխուսափելիությանը, այլև շրջանառվում էին և դեռևս շարունակվում են շրջանառվել բազմաթիվ ու մեծածավալ վերլուծականներ՝ կապված հարաբերությունների կարգավորման հնարավոր արդյունքների հետ: Ամփոփելով այդ նյութերը, հատկապես միջազգային փորձագետների մասնակցությամբ ներկայացված եզրակացությունները՝ հակիրճ կարող ենք առանձնացնել հետևյալ դիրքորոշումները՝

- Կողմերը հաջողության հասնելու համար պետք է ճանապարհային քարտեզ մշակեն հետագա երկխոսության համար: Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման ներկա փորձը դրական արդյունքի հասնելու թերևս ամենախրական հնարավորությունն է, և հույս կա, որ դիվանագիտական հարաբերություններ կհաստատվեն, ու կբացվեն տասնամյակներով փակ սահմանները,

- Հայաստանն ու Թուրքիան տնտեսական լուրջ դրդապատճառներ ունեն երկկողմ առևտուր սկսելու հնարավորությունը ձեռքից բաց չթողնելու համար: Բաց սահմանները թույլ կտան, որ թուրքական ապրանքները, օրինակ՝ շինանյութը, մրցի ռուսական ավելի թանկ արտադրանքի հետ: Մյուս կողմից՝ հայկական արտադրանքն ու գյուղմթերքը կմտնեն թուրքական շուկա: Փոխադարձ առևտրից կշահեն Թուրքիայի արևելյան շրջանները: Հայաստանն էլ էլք կունենա դեպի սևծովյան նավահանգիստներ՝ ստանալով ավելի կարճ առևտրային երթուղի,

- Կարգավորելով հարաբերությունները հարևաններից Թուրքիայի ու Ադրբեջանի հետ՝ *Հայաստանը այլևս կախում չի ունենա Ռուսաստանից*, և կօգտագործվի տարածաշրջանի տնտեսական ներուժը: Եթե դա իրականություն դառնա, Հայաստանը կարող է դառնալ Արևելյան Ասիայի և Եվրոպայի միջև բեռնափոխադրումների ամենակարճ երթուղին: Համագործակցությունը Հարավային Կովկասում կնպաստի բարգավաճմանը, և տարածաշրջանը ոտքի կկանգնի,

- Ադրբեջանը դրական դիրքորոշում ունի այս գործընթացում, ինչը կտրակաճանապես փոխվեց պատերազմում հաղթանակից հետո: Ադրբեջանից որոշ բարձրաստիճան պաշտոնյաներ հաճախ են հայտարարում, որ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը կարող է նույնիսկ օգնել հարթելու հայ-ադրբեջանական հետպատերազմյան հակասությունները, մասնավորապես դրանք կզերակայեն ռազմական ծախսատար միջոցներին,

- Հարևանների հետ Հայաստանի հարաբերությունների կարգավորումը սատարում են Մոսկվայում, Վաշինգտոնում ու Եվրոպական մայրաքաղաքներում, քանի որ տրանսպորտային ուղիների ապաշրջափակումն ու տնտեսական կապերի ընդլայնումը կայունություն կբերեն տարածաշրջանին,

- Կողմերն ու նրանց արտաքին գործընկերները պետք է գիտակցեն, որ ինչքան երկար տևի գործընթացը առանց դրական տեղաշարժի, այնքան մեծ է ձախողման հավանականությունը: Դրական ազդակները գնալով կարող են մարել կամ յուրացվել արտաքին դերակատարների կողմից:

Հայաստանյան փորձագետների մոտ խիստ տարբեր են բանակցային գործընթացի անհրաժեշտության, ինչպես նաև նախաձեռնելու դեպքում պայմանների,

անկնկալիքների և կանխատեսումների վերաբերյալ դիրքորոշումները: Դարձյալ ամփոփելով հիշյալ վերլուծական նյութը՝ կարող ենք առանձնացնել հետևյալ՝ առավել տարածված մոտեցումները՝

- պարտություն կրած երկրի քաղաքական իշխանությունն ի զորու չէ լինելու լիարժեք բանակցող կողմ,

- Թուրքիան դե ֆակտո չի հրաժարվել իր նախորդ երեք նախապայմաններից (Հայաստանը պետք է վերահաստատի իր հանձնառությունը 1921 թ. Կարսի պայմանագրին և ճանաչի Հայաստանի ու Թուրքիայի ներկա սահմանները, հրաժարվի Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման քաղաքականության հետապնդումից և Արցախի անկախ իրավական կարգավիճակից), ավելին՝ ձգտում է ավելացնել չորրորդը՝ «Ջանգեզուրի միջանցքի հարցը»,

- այս բանակցային գործընթացները կարող են դիտվել «3+3» ձևաչափի առնչությամբ Հայաստանի համաձայնություն, իսկ դա խիստ անհեռադաս քայլ է, քանզի խախտվում է Արցախի միջազգային իրավական կարգավիճակի առնչությամբ բանակցային կողմերի հավասարակշռվածությունը,

- վերը նշված նախապայմաններին տուրք տալը անխուսափելիորեն կհանգեցնի հայ ազգի ինքնության աստիճանական ոչնչացման,

- թուրքական դիվանագիտությանը հաջողվել է իր ակնհայտ կոշտ նախապայմանները միջազգային հանրությանը հրամցնել հնարավորինս ընկալելի ձևակերպումներով, օրինակ՝ ցեղասպանությունից հրաժարվելը փոխարինվել է պատմաբաններից բաղկացած հանձնաժողով ստեղծելով և այլն, սակայն դրանց էությունը մնացել է նույնը,

- Հայաստանը մշտապես եղել է առանց նախապայմանների դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու կողմնակիցը, սակայն այս փուլում նման քաղաքականությունը կնշանակի, որ Հայաստանը, ըստ էության, օրինականացնում է այնպիսի հանցավոր երևույթներ, ինչպիսիք են՝ միջազգային նորմերի խախտմամբ Թուրքիայի մասնակցությունը պատերազմին (ինչպես օրինակ՝ միջազգային վարձու ահաբեկիչների ներգրավումը), Արցախի կորուստը, ռազմագերիների հարցը, տարածքային ամբողջականությունը խախտելը, Հայաստանի տարածքով միջանցք տրամադրելը և այլն: Հայաստանը չպետք է առանց նախապայմանների նախաձեռներ բանակցային գործընթաց, բայց արդեն սկսված լինելու պարագայում պարտավոր է հիշյալ նախապայմանները առաջադրել անվերապահորեն,

- ճանապարհների բացումը կնպաստի տնտեսական որոշ բարելավումների, սակայն ռազմավարական առումով էլ ավելի մեծ կլինեն տնտեսությունը ինքնաբավ, ինքնուրույն դարձնելու սպառնալիքները, իսկ արդյունքում խոցելի կդառնա պետության ինքնիշխանությունն ամբողջությամբ: Չի բացառվում, որ տնտեսությունը քայքայելու և հանրային հարաբերությունները բարոյալքելու նպատակով Թուրքիան որդեգրի այնպիսի գործունեություն, ինչպիսին է, օրինակ՝ իր ապրանքներն ու ծառայությունները միտումնավոր էլ ավելի մատչելի դարձնելու, քողարկված եղանակներով տնտեսության առանցքային ճյուղերն ու օբյեկտները յուրացնելու, բնակելի ֆոնդի ճնշող հատվածը ձեռք բերելու քաղաքականությունը և այլն:

Պարզապես հավելենք, որ հայրենական, այդ թվում՝ սփյուռքի վերլուծաբանների մեծ մասը կարծում է, որ բանակցային գործընթացները չեն հասնի իրենց տրամաբանական ավարտին, քանզի կտրուկ փոխվում են տարածաշրջանային նկրտումները, տեղի է ունենում ուժերի անկանխատեսելի վերաբաշխում: Իսկ անվտանգության հարցերով փորձագետ Արեգ Քոչինյանն էլ նկատել է. «Մինչև այս պահը ես գտնում եմ, որ Հայաստանն արել է ամեն հնարավորը՝ տապալելու համար կարգավորման գործընթացը. Ռուսաստանի միջնորդացում, անփորձ ու քաղաքա-

կան կշիռ չունեցող բանագնաց և այլն»¹:

«The California Courier»-ի հրատարակիչ և խմբագիր Հարութ Սասունյանն իր «Անհարկի բանակցությունների թակարդները» վերտառությամբ հոդվածում հատուկ ընդգծել է, որ Թուրքիան ներկայումս հայտնվել է անմխիթար վիճակում՝ իր չքավոր և քայքայվող տնտեսությամբ, լիրայի աննախադեպ անկմամբ, 12 տոկոս գործազրկությամբ, 36 տոկոս գնաճով և մոլեգնող կորոնավիրուսով (աշխարհում վարակվածների թվով 7-րդ է), ուստի հուսահատորեն ձգտում է բարելավել իր ներքին ծանր վիճակը և շտկել խզված կապերը Միացյալ Նահանգների, Եվրոպայի, Իսրայելի, Սաուդյան Արաբիայի, Արաբական Միացյալ Էմիրությունների և Եգիպտոսի հետ, ուստի այս բանակցություններում առավել շահագրգռված կողմը հենց Թուրքիան է²:

Այսպիսով, հիմք ընդունելով հայ-թուրքական բանակցային գործընթացի իրավաքաղաքական ասպեկտների վերաբերյալ ինչպես փորձագետների, այնպես էլ հանրության դիրքորոշումները՝ կարող ենք փաստել, որ սկզբունքորեն արդեն այս փուլում այդ բանակցային գործընթացը կարող է գնահատվել որպես անխուսափելի: Գերխնդիրը տվյալ դեպքում առավել խորաթափանց, խիստ հաշվարկված փոխշահավետ դրույթների շուրջ հստակ համաձայնություն ձեռք բերելու հրամայականն է: Եվ որպեսզի այդ ամենի համատեքստում չարձանագրվեն Հայաստանի շահերի, այդ թվում՝ ազգային և հոգևոր արժեքների սպառնալիքներ և անդամալի կորուստներ, հարկ է գործել բացառապես Հիմնական օրենքով ամրագրված հիմնադրույթներին խիստ համահունչ, զերծ մնալ հապճեպ, միանձնյա որոշումներ կայացնելու արատավոր պրակտիկայից, յուրաքանչյուր առանցքային հարց դարձնել հանրային և համալիր քննարկման նյութ: Ինչպես արդեն նկատեցինք, այս բանակցային գործընթացներում Թուրքիան որևէ նախապայման չի առաջադրում, բայց ավելի քան ակնհայտ է, որ սա բնավ չի նշանակում, որ, նախ, չի առաջադրելու խիստ անընդունելի պայմաններ, և երկրորդ, իր համար արդեն լուծված չի համարում նախկինում հետևողականորեն առաջ քաշած նախապայմանները, այսինքն՝ ելակետ չի ընդունում այն, որ այս փուլում հատկապես 44-օրյա պատերազմի արդյունքներով դրանք արդեն ինքնըստինքյան լուծում են ստացել:

Միաժամանակ պետք է պատրաստ լինել ղեկավարվելու այն մեկնակետով, որ ձեռք բերված համաձայնությամբ կազմված միջազգային իրավական փաստաթուղթը կարող է ստանալ իրավական ուժ և այդ հիմքով դրվել կիրառման մեջ առնվազն Սահմանադրական դատարանում դրա սահմանադրականության վերաբերյալ քննարկման փուլ անցնելուց և Ազգային ժողովում վավերացվելուց հետո: Այլևս որևէ միջազգային իրավական փաստաթուղթ չպետք է արժանանա 44-օրյա պատերազմի արդյունքներով ստորագրված 2020 թ. նոյեմբերի 10-ի եռակողմ հայտարարության ճակատագրին, որը ի հեճուկս Սահմանադրության 116-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի, առանց իրավական ընթացակարգերի, անընդունելի սեղմ ժամկետներում անմիջապես կիրառման մեջ դրվեց՝ հանգեցնելով խաղաղ բնակչության (որոնց գերակշիռ մասն արդեն փախստականներ էին) տարհանման և տարրական այլ իրավունքների բացահայտ խախտումների:

Այսպիսով, հայ-թուրքական բանակցային գործընթացը ներկայումս տեղի ունեցող տարածաշրջանային քաղաքականության առանցքային իրադարձություններից է, և թեպետ միջազգային փորձագետները սա փորձում են հրամցնել իբրև Ռուսաստանից անկախանալու գրավական և իբրև տնտեսական միջանցիկ կապ երաշխավորող աննախադեպ հնարավորություն, խնդիրն ունի ակնհայտ խիստ արդիական

¹ Տե՛ս <https://jam-news.net/am>.

² Տե՛ս նույն տեղը:

երկու բաղադրիչ՝

- բարոյական. բանակցային գործընթացի շրջանակներում ներառված հարցադրումները, այո, անմիջական աղերս ունեն Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հետ, իսկ դրա իսպառ անտեսումը փոխկապակցված է այլ՝ ավելի խորքային ազգային, հոգևոր արժեքների ու շահերի, ընդհուպ՝ ազգային ինքնության պահպանման հետ,

- իրավաբաղաքական. ըստ էության, ստեղծված տարածաշրջանային բարդ իրավիճակում, երբ բանակցային գործընթացի արդյունքներով խիստ շահագրգռված են նաև այլ խոշոր պետություններ, իսկ 44-օրյա պատերազմի հետևանքով Հայաստանը հայտնվել է խիստ խոցելի վիճակում, առնվազն հնարավոր չէ արձանագրել այնպիսի բանակցային դրույթներ, որոնք հնարավոր լինե՞ր գնահատել ոչ միայն բարիդրացիական, այլև փոխշահավետ:

Ամփոփելով հայ-թուրքական բանակցությունների գործընթացի իրավական ասպեկտները՝ նպատակահարմար ենք գտնում առաջադրել հետևյալ եզրահանգումները.

- բանակցային գործընթացին ընդառաջ հարկ է հստակ ուրվագծել հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հեռանկարային հայեցակարգը, որում կներառվեն ոչ միայն պայմանների բնույթն ու շրջանակը, այլև դրանք կյանքի կոչելիս հնարավոր մարտահրավերները բացառելու կամ առնվազն մեղմելու հարցադրումները,

- բանակցային գործընթացներում չպետք է ներառվեն երրորդ պետությանը, այդ թվում՝ Ադրբեջանի հավակնություններին, ինչպես նաև պարտավորություններին վերաբերող դրույթներ,

- հարկ է մշակել ճանապարհների ապաշրջափակման հնարավոր սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, մշակութային, ժողովրդագրական բացասական հետևանքների կանխարգելմանը միտված իրատեսական ծրագրեր և օրենսդրական ակտերի նախագծերի փաթեթ,

- քանի որ խնդիրն անմիջականորեն առնչվում է սփյուռքի կենսական շահերին, որոնց նախնիները գաղթականներ են դարձել հենց Թուրքիայի հայատյաց քաղաքականության արդյունքում, իսկ իրենք առ այսօր չեն կարողանում անգամ ապահովագրական ընկերություններից փոխհատուցում ստանալ, արդարացի է, որպեսզի բանակցությունների էական պայմանները ներկայացվեն համազգային քննարկումների, սփյուռքը չի կարող անմասն մնալ այս առանցաբային խնդրի վերաբերյալ դիրքորոշում հայտնելուց,

- բանակցային գործընթացների պայմանների շրջանակը, դրանց լուծման հավանական միջոցները քննարկելիս հարկ է ապահովել Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու անմիջական մասնակցությունը՝ նկատի ունենալով ոչ միայն եկեղեցական նշանակության պատմական հուշարձանների պահպանության, դրանց պատկանելության, այլև եկեղեցական կառույցների կառավարման, այդ թվում՝ պատրիարքի ընտրության գործընթացում թուրքական իշխանությունների ակնհայտ անհիմն միջամտության հարցադրումները:

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ АРМЯНО-ТУРЕЦКОГО ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОЦЕССА

Геворг Даниелян

*Заведующий кафедрой теории и истории государства
и права ЕГУ, доктор юридических наук, профессор*

Данная статья посвящена исследованию правовых аспектов и ключевых вопросов армяно-турецкого переговорного процесса, вызывающих в настоящее время серьезные споры.

В статье затронуты особенности и отличия текущего процесса от предыдущих трех попыток нормализации армяно-турецких отношений за годы независимости, выделены наиболее значимые выводы, отраженные в анализе международных и отечественных экспертов, правовые основы и основные направления их совершенствования, а также правовые инструменты для избежания возможных негативных последствий и т.д.

По результатам исследования был сделан целый ряд выводов в соответствии с нынешним процессом.

LEGAL ASPECTS OF THE ARMENIAN-TURKISH NEGOTIATION PROCESS

Gevorg Danielyan

*Head of the YSU Chair Theory and History of State and Law,
Doctor of Legal Sciences, Professor*

This scholarly article is devoted to the study of the legal aspects of the key issues that are currently causing serious controversy, leading to conflicting approaches.

The article touches upon the peculiarities of the current process from the previous three attempts to normalize the Armenian-Turkish relations since independence, the most significant conclusions reflected in the analysis of international and domestic experts, the legal bases, the main directions of their improvement, the legal tools to avoid possible negative consequences. the role of the Diaspora in terms of conditions, etc.

According to the results of the research, a number of conclusions were put forward in line with the current process.

Բանալի բառեր - *հայ-թուրքական բանակցային գործընթաց, Մեդրիի միջանցք, Հայոց եղեռն, Շուշիի հռչակագիր, պայմանագրային իրավունք, նախապայմաններ*

Ключевые слова: *армяно-турецкий переговорный процесс, Мегринский коридор, Геноцид армян, Шушинская декларация, договорное право, предпосылки*

Key words - *Armenian-Turkish negotiation process, Meghri corridor, Armenian Genocide, Shushi declaration, contract law, preconditions*